

ОТГОВОРИ

от гл.ас.д-р **Благовеста Илиева Николова**

на въпроси и бележки от рецензиите и становищата на членовете на Научното жури в рамките на конкурс за заемане на академична длъжност „доцент“ за нуждите на секция „Социални теории, стратегии и прогнози“ на Институт по философия и социология – БАН, обявен в „Държавен вестник“, бр.106 от 15.12.2020г.

Уважаеми г-н Председател на Научното жури,

Уважаеми членове на Научното жури,

Благодаря на всички за отделените време и усилия за запознаване с материалите по конкурса, и за отзивите, коментарите, въпросите и бележките, касаещи съдържанието на представените от мен работи. Признателна съм за дадените високи оценки в рецензиите и становищата. Тези са ласкаещи, но и изключително задължаващи във връзка с по-нататъшните ми научно-изследователски занимания. Особено съм признателна за отбелязаните дискуссионни въпроси, които ми дават възможност не само да се спра на някои проблематични моменти, доловени в монографичното изследване, но и да помисля за насоката на своите бъдещи изследователски търсения.

Отговорите по-долу съвсем не са изчерпателни, доколкото всяка от темите заслужава по-широка и задълбочена дискусия, но съм се опитала да подхожда добросъвестно и да отбележа основни линии на един възможен дебат по всяка от тях.

Ще започна със съвсем резонния въпрос на проф. Градинаров дали действително смятам, че концепцията за Отговорни изследвания и иновации (ОИИ) е в състояние да реши проблемите на разрива между европейската наука и обикновените хора с техните наболели

проблеми. Директният ми отговор на този въпрос е „Не“. Всъщност, както съм се опитала да покажа в монографията, посветена на ОИИ, нито тази концепция сама по себе си, нито институционалните опити да бъде операционализирана в конкретни практики, могат да решат тези сериозни въпроси без преосмисляне и реконструкция на целия политико-икономически контекст. Тъй като това е почти немислима задача на фона на текущия интелектуален и политически климат, аз се ограничих до потенциала на тази концепция за привнасяне на социална критика и етическа рефлексия. Това няма възможността да доведе до радикална промяна, но в един по-прагматичен смисъл може да отвори в самите Европейски изследователски институции, а и сред учените, участващи в научно-изследователски проекти, финансирани от ЕС, канал тези сериозни въпроси да бъдат интегрирани и легитимирани като обект на изследователско усилие. От една страна, чрез различни консултиращи експертни групи, като например European Group on Ethics in Science and New Technologies (EGE), а от друга – на нивото на самото осъществяване на научно-изследователските проекти (чрез етически или ОИИ пакети от дейности, предвидени в дизайна на проектите).

Това има връзка и с отговора на втория въпрос, поставен от проф. Градинаров за това доколко внасянето на етичен елемент в научните проекти е достатъчно, за да се намали гореспоменатата пропаст. Действително, текущото внасяне на етичен елемент в научните проекти не е достатъчно, но все пак е стъпка по посока създаване на поводи и възможности за еманципиране на изследователското съзнание „отдолу“ от пазарно ориентирани сциентизъм и технологичен оптимизъм. На това ниско ниво на „взаимно учене“ между партньорите в проектите ключова роля имат представителите на социалните и хуманитарните науки – за създаване на рефлекс за мислене отвъд непосредствените ефекти на изработваните от проекта решения и технологии. Реалните резултати от този процес, разбира се, са твърде скромни. Обикновено те се ограничават до отчитане на конкретни правни аспекти и осигуряване на протекция на ангажирани в проектните дейности изследвани лица, съвсем в смисъла на традиционния научен етос. Етическо проблематизиране на материята, с която се занимават учените в един проект, разбирано като еманципиране от доминиращи нормативни дискурси и отваряне на възможност за промяна, често стига до задънена улица, защото предполага дискредитиране на самия дизайн на проекта, който на свой ред е резултат и продукт на същите тези проблемни

структури и механизми на политическо и административно ниво, задаващи приоритетите на научното търсене. И един пример: оказва се, че са доста ограничени възможностите за пълноценна критическа рефлексия в рамките на проекти, свързани с т.нар. Интелигентни граници. Причината е, че самите изследователски програми, по които се финансират проектите, целят да подкрепят тяхното легитимно реализиране, а политическото ниво гледа на етиката като на пръв помощник в осигуряване на „приемане“ на биометрични и дигитални решения и технологии, обичайно посрещани с подозрение и неодобрение от гражданите. Така този порив е затруднен, но все пак през вътрешнопроектните дискусии може да остави следа в съзнанието и нагласите на участниците за бъдещите им научно-изследователски занимания. Въпреки всичко, аз не съм отчаян оптимист. Самият факт, че все по-често в рамките на изследователската общност и на самите проекти се водят (понякога дори ожесточени) дискусии за мястото на етиката, и че все по-често се чуват гласове от представители на т.нар. STEM области (наука, технологии, инженерство, математика) с настояване за необходимостта от спешен глобален дебат с оглед на смущаващи приложения на авангардни постижения на съвременната наука, е донякъде обнадеждаващ.

На въпроса на доц. Ивка Цакова какви считам, че са перспективите за преодоляване на “икономическата натовареност на понятието управление (governance)” в контекста на бъдещи отговорни (пред общността – национално-държавна, европейска) иновации и изследвания и управлението на тези иновации под формата на Европейски политики за финансиране на научни изследвания, бих отговорила, че в голяма степен това зависи от начина, по който ще се оформи специфичният иновационен модел на ЕС и какъв баланс ще се установи между различните нормативни императиви – за основан на иновации растеж, и за базирано на ценности развитие. Бих казала, че перспективите за отърсване от силната икономическа натовареност на понятието „управление“ не са много добри, не само заради специфичната му еволюция, която го обременява с особена нормативна ориентация (която често води до отъждествяване на икономически целесъобразното със социално полезното). Нито заради това, че промотирането на хоризонтални форми на координация между различни социални актьори се използва като „троянски кон“ за привнасяне на икономически и властови асиметрии. Скептицизмът ми е подхранен по-скоро от тенденциите от последните няколко години. Имам предвид преориентацията на последните

две Европейски комисии от концепцията за „добро управление“ (good governance) към тази за „по-добра регулация“ (better regulation), която задълбочава икономическата му натовареност. Това се вижда особено ясно в очертаните насоки за развитието на областта на изследвания и иновации (напр. A renewed European Agenda for Research and Innovation - Europe's chance to shape (COM(2018) 306 final). Акцентът е не само върху опростяване на законодателството и премахване на ненужни разходи и административни пречки. Понастоящем е заявена ориентация към радикални и дисруптивни иновации, създаване на среда по-отворена за риск, акумулиране и реализиране на венчър капитал, прилагане на „принципа на иновациите“ (всяко законодателно предложение да има измерение, свързано с иновациите), намаляване на корпоративно данъчно облагане на дейности, свързани с изследователска и развойна дейност, насърчаване на култура на експериментиране и поемане на рискове, по-широка дисеминация, разбиране и поемане (uptake) на иновациите, стимулиране университетите да станат по-предприемачески и интердисциплинарни и пр. Говори се за иновационен модел, основан на партньорства и колаборации, но последните като че ли се разбират основно на фона на заличаващи се граници между публични и частни усилия в полето на изследванията и иновации, по посока на спешна и пълноценна пазарна реализация на резултатите на това поле. За всяка от гореизброените цели са предвидени финансови инструменти и институции, като напр. Европейския иновационен съвет и Европейският институт по иновации и технологии. Това повдига множество сериозни въпроси, свързани с отговорността пред общността (национална, Европейска) така, както е дефинирана от доц. Цакова. Единият поставя остро проблема за демократичната отчетност и оправдаността на така ориентиран към риска мениджмънт на публични средства и регулационно разхлабване в услуга на императива за глобална конкурентноспособност и настигане на Китай и САЩ. От друга страна, наблюдаваме ситуация, при която изглежда, че публичните власти на национално и европейско ниво ще трябва да се отчуждят от традиционната си функция на опитващи се да стабилизират неопределеността, съпътстваща социалните промени, задвижвани от иновации и технологии, и да се преориентират към активатори на такива промени. Това ми се струва тревожно. В този смисъл считам, че са направени крачки назад. Изглежда, че възможностите, които Отговорни изследвания и иновации даваха, са пропуснати. Прави впечатление, че все по-рядко се споменава за „отговорни иновации“, а ОИИ е „архивирана“ като елемент от програмата „Хоризонт 2020“.

Но все пак има и пространство за една по-оптимистична перспектива и тя зависи от това каква тежест ще даде ЕС на ориентацията към етика, ценности и фундаментални права в рамките на развиващия се иновационен модел. Защото на един по-късен етап, ако определени авангардни технологии (било то в полето на изкуствен интелект, синтетична биология, нанотехнологии, и пр.) сериозно разклатят социалните пейзажи в по-свободните откъм ограничения иновационни зони като САЩ и Китай, удържането на регулационна предпазливост от страна на ЕС, а не икономическото предимство, може да се окаже социално по-продуктивния ход.

Много съм благодарна за идентифицираните дискуссионни моменти в рецензията на доц. Димитрова. Тя е права, че монографията от една страна е много детайлна в опитите си да илюстрира нееднозначността на понятия, постановки, процедури, свързани както с концептуалното развитие на идеята за Отговорни изследвания и иновации, така и с институционалните опити за реализирането ѝ, а от друга – поставя цялото това многообразие от противоречия в една по-генерализирана и опростена схема на двупосочно движение на „настъпление“ на пазарната логика и „възможно обратно отвоюване“ чрез респонсибилизация. Сериозен проблем е как в рамките на тази по-обща схема да се поставят проблемите, съпътстващи различните сфери на научно познание и приложение, без в същото време да ставаме заложник на нормативно многогласие, когато се касае за „приемливото“, „правилното“ и „желаното“ в съответните сектори на научно-технологично развитие, тъй като тази полифония създава трудности и задънени улици при заявените опити за адекватно и отговорно управление на изследователския и иновационен процес. С други думи, как да се впишат контекстуалните особености, свързани с многообразието от продуцирани дилеми и ефекти при развитието на отделните научно-изследователски направления в един нормативен мета-хоризонт, който да прави съдържанието на „приемливото“, „правилното“ и „желаното“ за всяка от тях по-ясно, да разшири обхвата на задължения отвъд ограниченото понятие за „общество“, и в същото време да даде по-недвусмислена легитимност и валидност на усилието за „обратно отвоюване“. Аз нямам категоричен отговор на това какво би било добре да е съдържанието на този нормативен мета-хоризонт. И съответно резултатът е идентифицираната от доц. Димитрова слабост на монографичното изследване, която се проявява в твърде общият начин на реферирание към наука, технологии и иновации.

Това има връзка и с втория отбелязан дискуссионен момент – също толкова общото позоваване на понятия като „етика“, „етическа рефлексия“, и „морална философия“. Действително, тяхната употреба в текста не отразява цялото нормативно, смислово и регулативно многообразие, което носят, и читателят бива оставен с интуитивните си представи за какво би следвало да става дума. Бих казала, че това се дължи на заявената претенция на изследването да удържа опростената схема „колонизиране-респонсибилизация“ от една страна, и да подчертае гореспоменатата нужда от нормативен мета-хоризонт от друга. Бдителността, „здравословната тревожност“ и „казването на истината“ наистина не изчерпват същността на етика, етическа рефлексия и морална философия; те по-скоро са споменати като подстъпи към един такъв мета-хоризонт. Аз, разбира се, на този етап отново ще въздържа от коментиране на възможното съдържание на последния, тъй като това неизбежно ще ме ангажира с добре познатите дискусии около ценностен плурализъм и универсализъм, или пък логично ще породи упреци, че търся пространство, където всяка дискусия спира. Този формат на диалог с Научното жури може би не е мястото за това. Само предпазливо ще отбележа, че по-скоро ме занимава нуждата от хоризонт, от който всяка дискусия започва, особено що се касае за т.нар. научно-технически прогрес.

Приемам и забележката на доц. Димитрова, че макар понякога да дава незадоволителни насоки, консеквенциализмът може да е доста полезен. Признавам, че случаи на изопачаване или недобронамерено дискурсивно жонглиране с нормативно съдържание през консеквенциалистски подходи, не отменя ценността на последните като начин за загрижено и отговорно отношение към бъдещето.

Що се отнася до въпроса за отговорността на държавата за някои проблемни или тревожни прояви на научно-техническото развитие в дадени страни, аз съм съгласна с доц. Димитрова, че ролята ѝ в това отношение съвсем не може да бъде пренебрегната. Действително, анализът в монографичното изследване оставя този въпрос встрани и се концентрира върху тежнението към пазарно регулиране, което поражда впечатление за изчерпване на този риск само с доминацията на пазарната рационалност. От една страна, това е резултат от по-скромните задачи, които си е поставила книгата във връзка с аудиторията, на която се надява да повлияе (изследователската общност, занимаваща се с

ОИИ). От друга обаче, може би се дължи и на не толкова добре артикулираното в текста разбиране, че в последните няколко десетилетия ролята на държавата еволюира по линия на същата тази пазарна рационалност – засилва се ролята ѝ на медиатор, администратор и един вид транслатор на икономически интереси, което се проявява в слаби регулативни амбиции (и в полето на изследвания и иновации). Това я въвлича по един по-различен начин в продуцирането на рискове, в сравнение с минали периоди. Разбира се, не мога да не се съглася, че колонизацията на научно-изследователското поле се осъществява и от органи на държавното управление, или от други форми на организирани групови и политически интереси, които не са водени само от икономическия мотив, а от мотива за власт в един по-общ смисъл. Това, което се случва с полето на социалните и хуманитарните науки, натискът да демонстрират своята политическа продуктивност във връзка с борбите за власт, е показателно (прим. изпълнителната власт в България и кохортата от пригласящи „социални анализатори“). При всички положения, ще се възползвам от коментара на доц. Димитрова. В бъдещи разработки бих могла да преработя заетото от Полани разбиране за double movement и да разгледам по-обстойно „противодействието“ не само като възпиране на комодифициращите амбиции на пазара, но и по-широко – като отваряне на възможности за съпротива срещу посегателствата върху публичната сфера (което може да се каже, че е пречка и пред опитите за реализиране на по-отговорни изследвания и иновации).

Тук ще направя връзка и с четвъртия коментар на доц. Димитрова във връзка с ползите и вредите от демократизирането на научно-изследователския процес и за това че в много случаи отварянето за трансдисциплинарни перспективи на засегнати лица води не само до кодификация на етически стандарти, но и до по-адекватни на нуждите им научни резултати и иновации. Именно езикът на правата в такива ситуации се оказва много благоприятен инструмент за реализирането на такова „отговорно“ към уязвимите групи знание. В този смисъл аз не атакувам демократизирането на науката като такова, а в духа на изложението на книгата, обследвам възможностите за (недобронамерена) инструментализация. Все пак ми се струва, че промяната на научния етос и отварянето му за външни за него съображения има нужда и от допълнителни усилия (като например в рамките на самото образователно и професионално оформяне на студентите като бъдещи учени).

Имайки предвид посочените до момента неща, ще се съобразя и с препоръката на проф. Кацарски за преориентация и задълбочаване на бъдещите ми анализи към същностните въпроси, касаещи възможността за реструктуриране на политико-икономическия пейзаж и трансформация на властовите структури. Наистина, многографията се ограничи до това да демонстрира нееднозначността, възможните изопачения и злоупотреби с множеството теми и понятия, които се мобилизират в теоретичния и институционалния дебат по повод възможността наука и технологии да бъдат поставени в един „по-отговорен“ коловоз. Това създава усещането както за липса на линия и фокус, за лутане в антиномии и задънени улици, така и за недоизказаност на нуждата за радикално реструктуриране на политико-икономическия контекст. Макар осъзната, тази нужда бе просто маркирана през една или друга идея (прим. отиване отвъд нов публичен мениджмънт, знанието като общо благо и пр.). Причината е, че книгата имаше по-скромната цел да направи първа стъпка в самото поле на ОИИ за легитимиране въобще на въпроса за пречките, идващи от политико-икономическия контекст, който собствено промотира идеята за ОИИ.

Но аз приемам бележката на проф. Кацарски – тя е валидна и за другите публикации. Предполагам, че тази моя предпазливост е свързана с положението, че подобни анализи предполагат освен обяснителен модел, също и ангажиране с програма за действие. Но това е и посоката, в която смятам да работя – да консолидирам придобитото знание в оформянето на по-генерален концептуален модел, който да развивам във времето и от който да произтекат възможни посоки за решения на наболелите проблеми, които обсъждаме.

Допълнително, на коментарите на проф. Кацарски и проф. Градинаров по повод на не много достъпния ми стил на писане и за необходимостта да отворя текстовете си за читателска аудитория извън специализираната проблематика, разработвана от мен, мога да откликна с обещание, че ще се постарая да работя по посока на един по-търпелив към разработваните теми, умерен и не толкова напрегнат начин на писане. Ще послушам и препоръката на доц. Цакова за разширяване на аудиторията, пред която представям резултати от научната си и експертна дейност, и ще се опитам да потърся начини да споделя опита си със студенти и държавни служители.

В заключение, бих искала да благодаря на всички членове на Научното жури – на проф. Проданов, на проф. Кацарски, на проф. Градинаров, на проф. Тошкова, на проф. Маринова, на доц. Цакова и на доц. Димитрова – за позитивните отзиви по повод актуалността и значимостта на изследователските проблеми, с които се занимавам. Те ми дават увереност, че съм на прав път и че с още усилия бих могла да достигна до смислени и полезни наблюдения и изводи.

27.04.2021г.

С уважение,

гл.ас.д-р Благовеста Николова